บทที่ 3
วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาศักยภาพของการผลิตและการใช้สมุนไพรที่ยั่งยืนในชุมชนล้านนามีขั้นตอนและวิธีดำเนินการศึกษา ดังนี้

3.1 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาศักยภาพของการใช้สมุนไพรของล้านนา ดำเนินการศึกษาในพื้นที่ จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากปัจจุบันเชียงใหม่มีสถานการณ์การใช้สมุนไพรที่มีความหลากหลาย ทั้งในลักษณะดั้งเดิม และมีการนำไปใช้ในภาคธุรกิจสุขภาพ

ขอบเขตด้านประชากร แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มผู้ผลิต และผู้ค้าสมุนไพร กลุ่มผู้ใช้สมุนไพร และกลุ่มผู้ควบคุมกำกับดูแลการผลิตและการใช้ผลิตภัณฑ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. *กลุ่มผู้ผลิตและค้าสมุนไพร* แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1.1 กลุ่มผลิตปฐมภูมิ ได้แก่ กลุ่มที่ผลิตสมุนไพร จากแหล่งที่มีสมุนไพรขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ป่าเขา ห้วย หัวไร่ปลายนา และ/หรือ ปลูกแซมพืชผลอื่น ๆ ปลูกในบ้านไว้เป็นอาหาร หรือนำไปขาย และกลุ่มพ่อค้าที่นำสมุนไพรจากป่าไปขายให้โรงงานหรือสถานผลิตยาแผนโบราณ ร้านขายยาแผนโบราณ และหมอพื้นบ้าน

1.2 กลุ่มผลิตสินค้าสำเร็จรูปหรือแปรรูปเป็นยาได้แก่ โรงงานผลิตหรือสถานผลิตยาแผนโบราณ โรงพยาบาลหรือร้านขายยาที่มีการผลิตยาแผนโบราณภายในร้าน และกลุ่มชุมชนที่มีการนำสมุนไพรแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สุขภาพ

2. *กลุ่มผู้ใช้สินค้าเพื่อรักษาสุขภาพ* แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

2.1 กลุ่มผู้ใช้บริการ คือ ประชาชนที่ใช้สินค้าสมุนไพรเพื่อรักษาสุขภาพ โดยได้รับยาสมุนไพรจากโรงพยาบาล สถานพยาบาล หรือร้านขายยาที่จ่ายยาสมุนไพร

2.2 กลุ่มผู้ให้บริการ คือ บุคลากรทางสาธารณสุข เช่น เจ้าหน้าที่อายุรเวท การแพทย์แผนไทย สาขาเภสัชกรรมไทยและเวชกรรมไทย พยาบาล หรืออื่น ๆ ในโรงพยาบาลที่มีการสั่งจ่ายยาหรือให้นำสมุนไพรไปใช้เป็นผลิตภัณฑ์รักษาสุขภาพ และหมอพื้นบ้านที่มีการจ่ายยาสมุนไพร และกลุ่มธุรกิจสุขภาพ ได้แก่ กลุ่มสปา และนวดแผนโบราณ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

3. *กลุ่มผู้ควบคุมกำกับดูแลการผลิตและการใช้ผลิตภัณฑ์* ประกอบด้วย

3.1 เจ้าหน้าที่ป่าไม้และเกษตร

3.2 ฝ่ายเภสัชสาธารณสุขจังหวัด สาธารณสุขอำเภอ และผู้รับผิดชอบงาน

ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาในกลุ่มผลิตและค้าสมุนไพร ประเด็นเนื้อหา คือ ศักยภาพในการผลิต การแปรรูป และการค้าวัตถุดิบ ได้แก่ เรื่องความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร เทคนิควิธีในการผลิต เครื่องมือ กระบวนการผลิต ชนิด ประเภท ปริมาณการปลูกและเก็บเกี่ยว การเลือกชนิดของพืชที่นำมาปลูกและแนวโน้มการปลูก แหล่งที่เก็บสมุนไพร ปริมาณมากน้อยของการเก็บสมุนไพรเพื่อการจำหน่าย ข้อมูลพืชสมุนไพรที่มีในป่าและสมุนไพรที่มีปัญหาถูกทำลาย การส่งเสริมการปลูก การใช้สมุนไพร และแนวโน้มการปลูกสมุนไพรในอนาคต ส่วนในกลุ่มผู้ใช้สินค้าเพื่อรักษาสุขภาพ ประเด็นเนื้อหา คือ ปัจจัยที่มีผลต่อการใช้ ชนิด ปริมาณ วิธีใช้ รูปแบบ จำนวน ความบ่อยในการใช้ และปัญหาในการใช้ สำหรับกลุ่มผู้ควบคุมกำกับดูแลจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ประเด็นเนื้อหา คือ นโยบาย แนวทางปฏิบัติ ปัญหาอุปสรรคในการทำงาน เป็นต้น

3.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การคัดเลือกประชากรและกลุ่มตัวอย่างในแต่ละกลุ่ม มีรายละเอียดดังนี้

1. ***กลุ่มผู้ผลิตและค้าสมุนไพร*** ใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) ในพื้นที่เป้าหมายจังหวัดเชียงใหม่ โดยเลือกพื้นที่ที่เป็นแหล่งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ มีหมอพื้นบ้านอยู่ในชุมชน และ/หรือมีการเพาะปลูกพืชสมุนไพรขนาดใหญ่หรือมีเครือข่ายกับชุมชนภายนอก ซึ่งกลุ่มตัวอย่างของกลุ่มผลิตปฐมภูมิที่ศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย ผู้นำหรือหัวหน้าหมู่บ้านในพื้นที่อำเภอเชียงดาว อำเภอแม่วาง อำเภอดอยเต่า อำเภอจอมทอง อำเภอฝาง อำเภอแม่แตง อำเภอหางดง อำเภอแม่แจ่ม และกิ่งอำเภอแม่ออน รวม 9 อำเภอ และหัวหน้าโครงการพืชสมุนไพรหมู่บ้านตัวอย่างห้วยตึงเฒ่า อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอแม่ริม หัวหน้าโครงการหมู่บ้านคนเมือง อำเภอสันกำแพง ส่วนผู้ค้าสมุนไพร เลือกพ่อค้าโดยอาชีพในอำเภอเชียงดาว กิ่งอำเภอแม่ออน อำเภอแม่แจ่ม และอำเภอแม่ริม รวมทั้งพ่อค้าที่นำสมุนไพรไปขายในร้านขายยาแผนโบราณในจังหวัดเชียงใหม่ อีก 2 แห่ง

ส่วนกลุ่มผลิตสินค้าสำเร็จรูป หรือแปรรูปเป็นยา ประกอบด้วย โรงงานหรือสถานผลิตยาแผนโบราณในจังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 24 แห่ง ร้านขายยาในอำเภอเมือง ที่มีการผลิตยาแผนโบราณภายในร้าน ที่มีลูกค้ามากและมาใช้บริการสม่ำเสมอ จำนวน 2 แห่ง โรงพยาบาลที่มีการผลิตและการจ่ายยาจากสมุนไพร จำนวน 4 แห่ง คือ โรงพยาบาลฝาง โรงพยาบาลเชียงดาว

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

โรงพยาบาลแม่ออน และโรงพยาบาลแม่แจ่ม ส่วนกลุ่มชุมชนที่มีการนำสมุนไพรแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สุขภาพ มี 8 แห่ง ในอำเภอแม่แจ่ม อำเภอสารภี อำเภอพร้าว และอำเภอสันกำแพง

2. ***กลุ่มผู้ใช้สินค้าเพื่อรักษาสุขภาพ*** แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ ผู้ใช้บริการและผู้ให้บริการ ในกลุ่มผู้ใช้บริการ คือ ประชาชนที่มาใช้บริการในโรงพยาบาล 4 แห่ง ที่มีการสั่งจ่ายยาสมุนไพร คือ โรงพยาบาลฝาง โรงพยาบาลเชียงดาว โรงพยาบาลแม่ออน และโรงพยาบาลแม่แจ่ม และประชาชนที่มาซื้อยาจากร้านขายยาแผนโบราณ 2 ร้าน ในอำเภอเมือง จำนวนแห่งละ 10 คน โดยใช้วิธีเลือกตัวอย่างแบบบังเอิญ (systematic sampling by chance)

ส่วนกลุ่มผู้ให้บริการ ประกอบด้วย บุคลากรทางสาธารณสุข หมอพื้นบ้าน และผู้ให้บริการธุรกิจสุขภาพ คือ สปา และสถานบริการนวดเพื่อสุขภาพ กลุ่มตัวอย่างใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยคัดเลือกสถานที่ที่มีผู้มาใช้บริการเป็นประจำ สม่ำเสมอ และให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูล กลุ่มตัวอย่างบุคลากรทางสาธารณสุข ได้แก่ เจ้าหน้าที่อายุรเวทการแพทย์แผนไทย สาขาเภสัชกรรมไทยและเวชกรรมไทย พยาบาล หรืออื่น ๆ จำนวน 4 แห่ง ในโรงพยาบาลฝาง โรงพยาบาลเชียงดาว โรงพยาบาลแม่ออน และโรงพยาบาลแม่แจ่ม กลุ่มหมอพื้นบ้านที่นำสมุนไพรไปจ่ายรักษาสุขภาพแก่ผู้ป่วย หรือใช้ในพิธีกรรม จำนวน 27 คน ในอำเภอต่าง ๆ คือ อำเภอแม่ออน อำเภอแม่แจ่ม อำเภอเชียงดาว อำเภอสันกำแพง อำเภอดอยสะเก็ด อำเภอจอมทอง และอำเภอหางดง ส่วนกลุ่มธุรกิจสุขภาพได้คัดเลือกจากการให้ความร่วมมือ คือ ธุรกิจสปา จำนวน 11 แห่ง และสถานบริการนวดเพื่อสุขภาพ จำนวน 8 แห่ง

3. ***กลุ่มผู้ควบคุมกำกับดูแลการผลิตและการใช้ผลิตภัณฑ์*** กลุ่มตัวอย่างใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) กลุ่มผู้ควบคุม กำกับดูแลกระบวนการผลิต ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ป่าไม้ คือ ป่าไม้เขต ป่าไม้จังหวัด ป่าไม้อำเภอ และหัวหน้าวนศาสตร์ชุมชนที่ 11 จำนวน 7 คน และเจ้าหน้าที่เกษตร คือ เกษตรจังหวัด เกษตรอำเภอ หัวหน้าศูนย์เพาะชำกล้าไม้แม่ออน จำนวน 7 คน และกลุ่มผู้ควบคุมการแปรรูป การผลิตผลิตภัณฑ์และการใช้ ประกอบด้วย หัวหน้าหน่วยงานเภสัชสาธารณสุขจังหวัดหรือผู้รับผิดชอบงานการผลิต และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขอำเภอ จำนวน 13 คน

3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

วิธีการรวบรวมข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย การสัมภาษณ์เชิงลึก (indepth interview) การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (ใช้แบบสัมภาษณ์) การสำรวจ (survey) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participatory observation) และการสนทนากลุ่ม (focus group discussion)

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์ จำนวน 6 ชุด ดังนี้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ชุดที่ 1 แบบสัมภาษณ์ประชาชนผู้ใช้บริการ

ชุดที่ 2 แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้บริการ (เจ้าหน้าที่โรงพยาบาล หมอพื้นบ้าน สปา และสถานบริการนวดเพื่อสุขภาพ)

ชุดที่ 3 แบบสัมภาษณ์ผู้ผลิตปฐมภูมิ ประกอบด้วย ผู้ปลูก/เก็บจากธรรมชาติ/หัวหน้าโครงการฯ (ชุด 3 ก) พ่อค้าขายสมุนไพรในหมู่บ้านและนำไปขายที่ร้านขายยา (ชุด 3 ข)

ชุดที่ 4 แบบสัมภาษณ์ผู้ผลิตและแปรรูป

ชุดที่ 5 แบบสัมภาษณ์ผู้ควบคุม กำกับดูแลกระบวนการผลิต (เจ้าหน้าที่ป่าไม้และเกษตร)

ชุดที่ 6 แบบสัมภาษณ์ผู้ควบคุมการแปรรูป การผลิตผลิตภัณฑ์และการใช้ (ฝ่ายเภสัชฯ)

วิธีดำเนินการ

การศึกษามีขั้นตอนในการดำเนินการดังนี้

1. รวบรวมเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลแหล่งสมุนไพร ชนิด การผลิต และการใช้ในชุมชนต่าง ๆ
2. สำรวจพื้นที่ป่าชุมชน และป่าที่มีการอนุรักษ์พันธุ์สมุนไพร โดยเดินป่าร่วมกับหมอพื้นบ้านหรือผู้ที่มีความรู้ด้านพืชสมุนไพร เก็บตัวอย่างพร้อมภาพถ่าย
3. ติดต่อประสานงานพื้นที่เป้าหมายในอำเภอต่าง ๆ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
4. ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยในการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้าน ใช้วิธีสัมภาษณ์ในขณะเดินป่าร่วมกัน
5. สรุปข้อมูลเบื้องต้นและจัดประชุมกลุ่มย่อยในแต่ละกลุ่มเป้าหมาย
6. เชิญผู้เชี่ยวชาญให้ความเห็นเพื่อตรวจสอบความถูกต้องเที่ยงตรงของเนื้อหา
7. สรุปผลการศึกษา

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ สำหรับข้อมูลเชิงปริมาณ ประมวลผลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ การแจกแจงความถี่ และสถิติร้อยละ ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้สถิติเชิงพรรณนาการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) แบบ quantification process

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

วิธีการหาข้อสรุปในภาพรวมประเด็นต่างๆร่วมกันใช้วิธีสนทนากลุ่ม (focus group discussion) หรือการประชุม ในกลุ่มเดียวกันคือ กลุ่มผู้ปลูก หมอพื้นบ้าน และพระ ประเด็นปัญหา วัตถุดิบ ความสามารถในการผลิตเพื่อตอบสนองการใช้สมุนไพรในการแก้ปัญหาสุขภาพและการตอบสนองด้านเศรษฐกิจ รวมทั้งแนวโน้มการผลิตและการใช้ในอนาคต แนวคิดการอนุรักษ์ พืชสมุนไพร (ในกลุ่มหมอพื้นบ้านใช้วิธีเดินป่าและสำรวจพื้นที่) โดยการมีการจัดประชุมอย่างเป็นทางการดังนี้

ครั้งที่ 1 กลุ่มผู้ปลูก/ผู้ผลิตและแปรรูปสมุนไพร ผลิตภัณฑ์สมุนไพร เครื่องสำอาง และพระที่อนุรักษ์และดูแลชุมชน หมอพื้นบ้าน ผู้กำกับดูแลผลิตภัณฑ์ ได้แก่ เภสัชสาธารณสุขจังหวัด เพื่อหาแนวโน้มในการพัฒนางานด้านการสร้างเครือข่ายผลิตภัณฑ์สุขภาพ

ครั้งที่ 2&3 กลุ่มพาณิชย์จังหวัด อุตสาหกรรมจังหวัด สาธารณสุขจังหวัด อาจารย์ฝ่ายผลิตภัณฑ์คณะเภสัชศาสตร์ อาจารย์ด้านการพัฒนาเครือข่ายน้ำมันหอมระเหยและแปรรูป (ม.ช. และ ม.แม่โจ้) ผู้ประกอบการ ธุรกิจสมุนไพรและกลุ่มผู้สนับสนุนเงินทุนและสร้างนวัตกรรม เพื่อสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน (Cluster)

ครั้งที่ 4 กลุ่มเภสัชสาธารณสุข กลุ่มอาจารย์คณะเภสัชศาสตร์ กลุ่มปลูกและแปรรูปสมุนไพร/เจ้าของโรงงาน ฝ่ายส่งเสริมพัฒนาอาชีพชุมชน ร่วมประชุมเพื่อหาข้อสรุปการดำเนินงานการสร้างและพัฒนาเครือข่าย สร้างข้อสรุป จากงานวิจัยและนำไปให้นักวิชาการ นักธุรกิจ ผู้ที่เกี่ยวข้อง และผู้ประกอบการให้ความเห็น

การสังเคราะห์รูปแบบการจัดการใช้สมุนไพรที่ยั่งยืนหรือมีประโยชน์สูงสุด โดยการนำผลการวิเคราะห์มาสร้างรูปแบบ หรือแนวทางในการดำเนินการ นโยบายการอนุรักษ์ สนับสนุนส่งเสริมประสิทธิภาพของการใช้สมุนไพรอย่างยั่งยืน การตรวจสอบความถูกต้องเที่ยงตรงของเนื้อหาที่วิเคราะห์ ใช้วิธีการระดมความคิดเห็นจากผู้ที่เกี่ยวข้อง หรือผู้เชี่ยวชาญด้วยวิธีประชุมกลุ่มย่อย สัมภาษณ์เชิงลึก และวิเคราะห์ด้วยเทคนิค Delphi

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

กลุ่มตัวอย่างและพื้นที่เก็บข้อมูล

กลุ่มเป้าหมาย (ประเด็นเนื้อหา)	กลุ่มย่อย (ใช้แบบสอบถาม ชุดที่ ..)	รายละเอียดของแต่ละกลุ่ม	จำนวน คน/แห่ง	อำเภอ																			จังหวัด
				มอ	มจ	ชด	ฝ	สก	ดก	จท	หค	มว	มร	มด	คต	สภ	สท	สด	พ	ม			
ผู้ผลิต/ค้าสมุนไพร (ความรู้,เทคนิคการผลิต ,เครื่องมือ กระบวนการผลิต ชนิด ประเภท ปริมาณการปลูก เก็บเกี่ยว, แนวโน้มการปลูก ,แหล่งที่เก็บเพื่อจำหน่าย ปัญหา ฯ การส่งเสริมการปลูก ฯ)	ผู้ผลิตปฐมภูมิ (ชุดที่ 3ก,ข)	ปลูก/เก็บจากธรรมชาติ/โครงการที่จัดตั้งขึ้น	11	/	/	/	/	/		/	/	/	/	/	/								
		พ่อค้า-คนขายสมุนไพรในหมู่บ้าน	8	/	/	/							/										
		พ่อค้าคนกลางที่ขายสมุนไพรให้ร้านขายยา	4																	/			
	ผู้ผลิตสินค้าสำเร็จรูป/แปรรูปยา (ชุดที่ 4)	โรงงาน/สถานผลิตยาแผนโบราณ	28				/	/	/				/	/	/	/	/	/		/			
		โรงพยาบาลที่ผลิตยาแผนโบราณ	4	/	/	/	/																
		ร้านขายยาที่ผลิตยาแผนโบราณในร้าน	2																	/			
		กลุ่มแปรรูปสมุนไพร โดยชุมชน	8		/			/								/			/				
ผู้ใช้สินค้าเพื่อรักษาสุขภาพ (ปัจจัยที่ผลต่อการใช้, ชนิด ปริมาณ วิธีใช้ รูปแบบ จำนวน ความบ่อยในการใช้ ปัญหา)	ผู้ใช้บริการ (ชุดที่ 1)	ประชาชนที่ใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรจาก รพ.	40	/	/	/	/																
		ประชาชนที่ใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากร้าน ขยบ	20																	/			
	ผู้ให้บริการ (ชุดที่ 2)	จนท.โรงพยาบาลที่เกี่ยวข้องกับการสั่งจ่าย ฯ	4	/	/	/	/																
		หมอพื้นบ้าน	27	/	/	/		/	/	/	/												
		สปา	11								/		/							/			
		นวดเพื่อสุขภาพ	8																	/			
ผู้ควบคุม/กำกับดูแล (นโยบาย แนวทางปฏิบัติ,ปัญหาอุปสรรค, ความมุ่งหวังในอนาคต)	การผลิต (ชุดที่ 5)	จนท.ป่าไม้	7	/	/	/				/													/
		จนท.เกษตร	7	/	/	/		/		/													/
	การแปรรูปการใช้ (ชุด 6)	ฝ่ายเภสัชสาธารณสุขจังหวัด / สสอ.	13	/	/	/	/	/		/	/	/	/	/	/								/

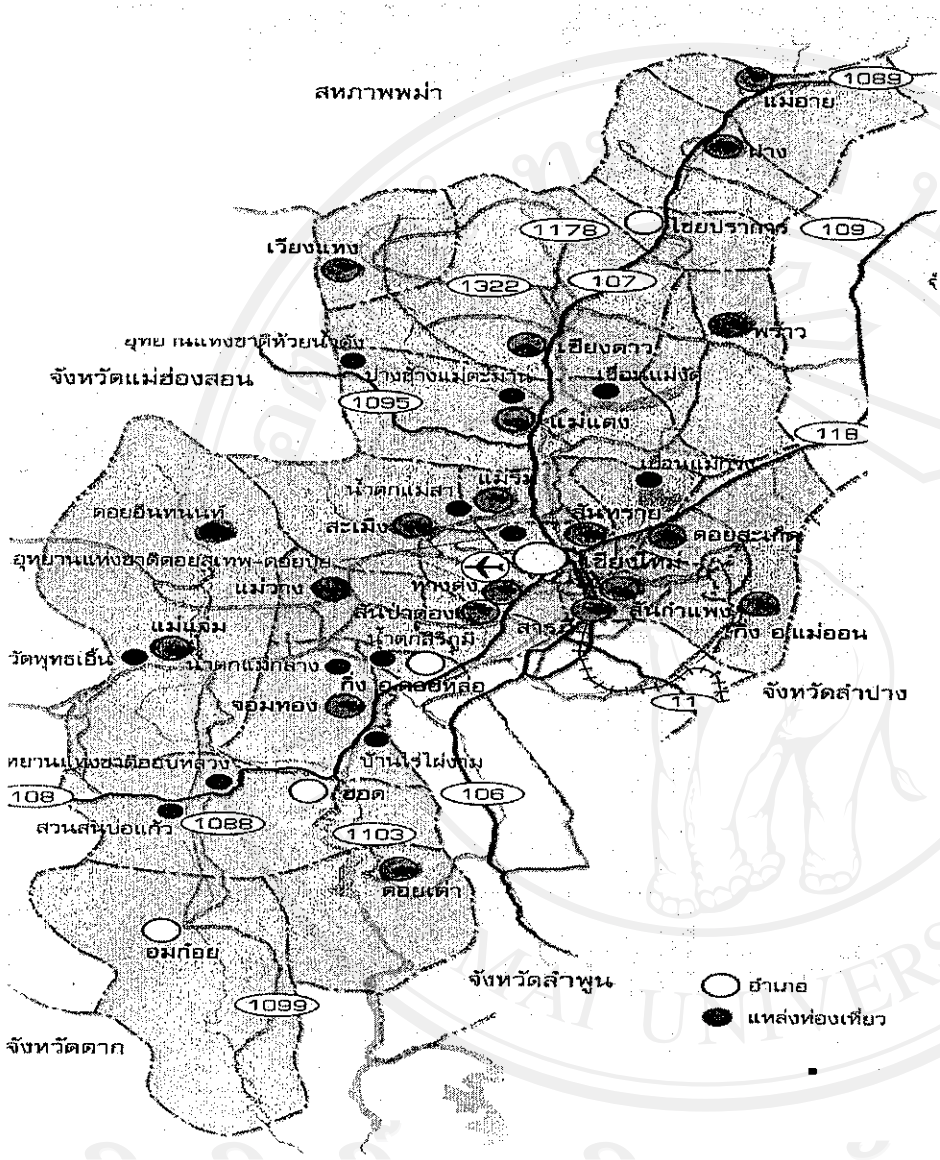

ภาพ 3.1 แผนที่จังหวัดเชียงใหม่

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved